

הארכיונים הסובייטיים מספרים...

יעקב פלקוב, "מרגלי היערות: פעילותם המודיעינית של הפרטיזנים הסובייטיים 1941 - 1945", יד ושם ומאגנס, ירושלים, 2017, 496 עמ'

בידי הצבא האדום במחיר כבד מאוד - כשלושה מיליונים חיילים הרוגים - אך שטחים נרחבים, כ-1.8 מיליון קמ"ר, נותרו תחת שליטת הגרמנים. הם ביססו בהם את שלטונם וביצעו בשיטתיות את תכניתם להשמדת היהודים שחיו בטרטוריות אלו, מבלי שהצבא האדום יכול היה לכבשן בחזרה.

בשטחים אלה, שכללו בין היתר את הארצות הבלטיות, את בלארוס, אוקראינה וסלובקיה, החלה לצמוח התנועה הפרטיזנית, מלמטה ובאורח ספונטני, בידי חיילים שנותרו מאחורי קווי החזית והקשר בינם לבין הפיקוד נותק. רק כעבור כמה חודשים החלו גורמים בעורף הסובייטי לגלות בהם עניין ולהרחיב את התשתית הפרטיזנית, לאמן את אנשיה ובהמשך גם להכשירם ולציידם בנשק. פלקוב כותב כי מאמצים אלה התפתחו "לכדי מערכת גדולת ממדים ומסועפת", שאיפשרה למשטר הסובייטי "להפגין נוכחות צבאית ופוליטית מעבר לקו החזית, ובו בזמן גם לפתח במקום פעילות מבצעית על תחומיה השונים" (עמ' 66).

ניסוי והטעיה

הספר עוסק בהיבט מובחן ופחות

בספר עב כרס, מרתק וקריא, מגולל ההיסטוריון יעקב פלקוב היבטים ייחודיים בחיי הפרטיזנים הסובייטים במהלך מלחמת העולם השנייה ונותן להם גם מימדים פרשניים אוניברסאליים, היכולים לסייע בניתוח כל מלחמת גרילה באשר היא.

הוא עושה שימוש מרשים ביותר בארכיונים שנפתחו ברוסיה ובמדינות שהשתייכו לברית-המועצות לשעבר אחרי 1991, ואף מציין במקומות הנכונים מה לא הצליח למצוא בארכיונים ואילו מהם עדיין נעולים בפני החוקרים. ניכר כי הוא זהיר ביותר במסקנותיו ומבסס אותן רק על מה שראו עיניו בכתובים ולא על השערות וספקולציות - זוהי מעלה גדולה של חוקר.

הספר פותח בהקדמה היסטורית מתבקשת, הסוקרת הן את התפתחות רעיון "המלחמה הזעירה" ברוסיה והן את הכיבוש הגרמני שהחל ב"מבצע ברברוסה" ב-22 ביוני 1941. כזכור, הפלישה הגרמנית הפתיעה את ההנהגה הסובייטית ושמה לאל את הסכם אי-ההתקפה למשך עשר שנים, שנחתם פחות משנתיים קודם לכן, הידוע כ"הסכם ריבנטרופ-מולוטוב".

פלישת הצבא הגרמני אמנם נבלמה

סיפורים מן היער

יש לי עניין אישי מיוחד בנושא הספר כיוון שהורי, חיה וחיים לזר, היו פרטיזנים ביערות ליטא. גדלתי על סיפוריהם מן היער. ההערכות המספריות שמביא פלקוב, המסתמכות על מחקריו של יצחק ארד, יו"ר יד ושם לשעבר ובעצמו פרטיזן, מדברות על כעשרים אלף יהודים שנקלטו בשורות הפרטיזנקה הסובייטית בין השנים 1941 ל-1944, כמחציתם בליטא, במערב בלארוס ובאוקראינה (עמ' 97).

אבי נהג לומר, שלו מאות אלפי יהודים היו בורחים ליערות ונהפכים לפרטיזנים - לא רק שהם היו מצילים את עצמם, אלא גם יכלו לשבש בצורה משמעותית את מכונית ההשמדה הגרמנית. אינני יודעת אם זה נכון, והתשובה לשאלה מדוע זה לא קרה איננה שייכת לדיון בספר זה. אך מעניין כי פלקוב מציין כאחד מהישגי המודיעין הפרטיזני את יכולתו לשלב בתוכו את בני המיעוטים האתניים של ברית-המועצות, דבר שהיו לו גם משמעותות מבצעיות חשובות.

האם הוא כולל בכך גם את היהודים? ברור כי ליהודים לא היו אותם חופש תנועה ויכולת היטמעות באוכלוסיה המקומית כמו לאחרים, תכונות קריטיות כשמדובר בלוחמת גרילה ובאיסוף מודיעין. ידועה גם האנטישמיות ששררה בחלק מיחידות הפרטיזנים הסובייטיים שהיקשתה מאוד על השתלבות היהודים בהן, וכן העובדה שרוב מכריע של היהודים היו חסרי כל רקע צבאי קודם. כך שהמחשבה שמאות אלפים מהם היו יכולים להצטרף לפרטיזנים היא בבחינת

מוכר, ואולי גם פחות הירואי, של הפעילות הפרטיזנית - איסוף מודיעין. הפרטיזנים יכלו להיות העיניים של הצבא האדום ושל הקרמלין בשטחים הכבושים, אולם פלקוב מתאר כיצד הכשרתם למשימות הריגול והאיסוף שנעשתה בתנאים של מלחמה, נערכה תחת לחץ ולעתים בחוסר יעילות.

צעד אחר צעד נרקם סיפור הקמתו של מנגנון המודיעין הפרטיזני "בדרך של ניסוי וטעייה". מנגנון זה היה קשור באופן טבעי למערך המודיעין והביטחון הסובייטי הכללי, שסימן ההיכר שלו היה העדפה של מקורות חיים, היינו, הפעלת סוכנים אנושיים, על פני שימוש באמצעים טכנולוגיים. הפיקוד דרש מן הפרטיזנים דיווחים מודיעיניים, שיסייעו לצבא האדום, אך לא טרח להקנות להם את הכלים הדרושים לכך.

בכל מקומות פעילותם ניספחו אל הפרטיזנים הסובייטיים גם אנשים מקומיים וההרכב האתני-לאומי של יחידותיהם היה מגוון. כך למשל בבלארוס, 67% מן הפרטיזנים היו מקומיים, 21% רוסים, 4.6% אוקראינים ואחוז נמוך של פולנים ואחרים.

מטבע הדברים מעניינים אותנו במיוחד הפרטיזנים היהודים, שהצטרפו לשורות הפרטיזנים כדי להינצל מגורל אחיהם וגם כדי ללחום ולנקום. רק 2.6% מן הפרטיזנים בבלארוס היו יהודים ו-7% בליטא. פלקוב אינו מקדיש דיון נפרד לפרטיזנים היהודים, אם כי הוא מזכיר אחדים מהם בשמותיהם, כאלה שהיה להם חלק במערך המודיעין. עם שניים מהם אף הספיק לערוך ראיונות בארץ ב-2006.

פרטיזן - צייר: אלכסנדר בוגן

הארכיון הנשיאותי הרוסי עדיין סגור בפני החוקרים ולכן אינו יכול לקבל תשובה מבוססת ומוסמכת לכך, אם כי הוא משער כי המנהיג אכן היה מודע למתרחש.

מדוע אם כן לא נקטה ההנהגה הסובייטית בקו תעמולתי תקיף, לא פעלה בניסיון לעצור את ההשמדה ולא פירסמה את הידיעות שהיו ברשותה כדי לשכנע את בעלות בריתה לפעול?

המחבר מביא השערות של חוקרי שואה שונים שכבר דנו בשאלה מטרידה זו - אנטישמיות, אדישות, חשש שגבורת מורדי הגטאות והפרטיזנים היהודים תופנה כלפי השלטון הסובייטי לאחר המלחמה, או שמא ניתן להניח כי סטלין ראה "בעין יפה" את השמדת היהודים בשטחים הכבושים? (עמ' 413). נאמן לשיטתו להיצמד רק למסמכים כתובים ולהוכחות חותכות, פלקוב אינו מביע מסקנה חד-משמעית בסוגיה קריטית זו.

מחסור בציוד ומזון

ובחזרה למסתורי עבודת הריגול הפרטיזנית. המחקר מצביע על מחסור באנשים מיומנים ובציוד טכנולוגי שיכול היה לאפשר תקשורת והעברת ידיעות ביתר קלות. אפילו מזון וצרכים בסיסיים להשרדות בחיי היומיום היו חסרים לפרטיזנים, כך שאין מה לדבר על ציוד לעבודת מודיעין.

לא ברור היה גם מקומם במערך הגדול של המודיעין הצבאי הסובייטי ולא הוקמה תשתית תיאורטית וארגונית יציבה דיה כדי לאפשר להם הצלחות בשלבים מוקדמים נדרשו הפרטיזנים

חלום בדיעבד, הרחוק מן המציאות ששררה אז בשטח.

מה שמעביר אותנו לאחד הפרקים החשובים בספר, הדן בדיווחי המודיעין הפרטיזני על רצח יהודי ברית-המועצות (פרק יב). ניתן היה לשער, כי אנשי הגרילה שהסתובבו ביערות היו עדים כבר משלבים מוקדמים למעשי הרצח ההמוניים, שחלקם הגדול התבצע באתרים שהוקמו בתוככי אותם יערות עצמם.

פלקוב מביא תיעוד מדוקדק ומפורט של הדיווחים שהועברו בזמן אמיתי, או זמן קצר לאחר מעשה, מן הפרטיזנים אל ההנהגה הסובייטית - הצבאית והפוליטית, בהם השתמשו כבר אז במונחים של "השמדה המונית מכוונת" ו"רצח עם".

כבר באוגוסט 1941 דיווח מזכ"ל המפלגה הקומוניסטית הבלארוסית לסטלין, כי "האוכלוסייה היהודית נתונה להשמדה חסרת רחמים" (עמ' 409), ומחלקת המודיעין במטה הפרטיזני של לנינגרד דיווחה, כי "ביחס ליהודים מבצעים הגרמנים זוועות נוראות ביותר" (עמ' 406). דיווחים נוספים בעניין זה זרמו כל העת אל הדרגים הגבוהים ביותר בברית המועצות, ביניהם עדויות של יהודים שהצליחו לברוח מן הגטאות ומאתרי הרצח.

פלקוב קובע בוודאות, על סמך המקורות שחשף, כי ההנהגה הפוליטית הבכירה של ברית-המועצות הייתה מודעת לרצח היהודים, אך מתלבט בשאלה עד כמה היה סטלין עצמו מודע להיקף הזוועה. הוא מגלה לנו, כי

לקווי טלפון וצילום במקרים הנדירים שסופקו להם מצלמות. גם חקירת שבויים ועריקים סיפקה מידע יקר ערך (עמ' 236).

פלקוב מצא עדויות לכך שפרטיזנים אף הצליחו לאסוף מסמכי שלל של הגרמנים, כולל מסמכים אישיים ומכתבים של חיילים שבויים או הרוגים, שתורגמו לרוסית והופצו לדרגי המודיעין הבכירים. כן אספו, כמו כל שרות ריגול טוב, מידע ממקורות גלויים – עיתונים וכתבי-עת של גורמים לאומנים, כרוזים ושידורי רדיו.

למרות כל זאת מסכם פלקוב, כי "השפעתה השלילית של הסביבה החיצונית על תפקוד המודיעין הפרטיזני סופה שגברה על השפעתה החיובית" (עמ' 249), וגם הפיקוד הבכיר הכיר במגבלות ובליקויים ולא מצא דרך לשפר אותם. כך, הישגי המודיעין הפרטיזני בתחום האיסוף הצבאי היו צנועים ולמעשה הפוטנציאל שלהם לא נוצל דיו על-ידי הצבא האדום.

כיוון שלא הייתה להם כל נגישות למוקדי קבלת ההחלטות בצבא הגרמני, הם לא יכלו לספק מידע על כוונות האויב ועל תכניותיו ו"בשל ליקוי זה נקלע לעתים הצבא האדום, בתנאי הלחימה האינטנסיבית בחזית, למצבי הפתעה שביגנים ספג אבדות כבדות" (עמ' 421). אולם לצרכי ההישרדות שלהם עצמם הייתה למודיעין הפרטיזני חשיבות מרובה.

על אף שגם כאן היו כשלים, הרי המחבר קובע כי הזרועות המודיעיניות שהקימו הפרטיזנים "תרמו רבות לכל

בהוראה מגבוה לספק את צרכיהם בעצמם, מה שלא היה ריאלי בתנאים ששררו אז.

אולם במאמצים מלמטה הוקם בכל זאת מנגנון לוגיסטי רחב היקף ובעל עוצמה, הוקמו בסיסי אספקה והתקבל ציוד חיוני בעיקר בדרך של הצנחתו ליערות בידי מטוסי תובלה של חיל האוויר הסובייטי או במטוסים של מנהל התעופה האזרחי (עמ' 157). דרך זו דרשה תאום מרבי והייתה מסוכנת, בשל עליונותם האווירית של הגרמנים בשטחים הללו, בנוסף למחסור בשדות תעופה, או לפחות במנחתים מתאימים ביערות.

בעדויות רבות של פרטיזנים יהודים שקראתי, אנו מוצאים סיפורים על הצפייה למטוסים שהצניחו להם מזון וציוד, כולל נשק, והיוו צינור חמצן חשוב לפרטיזנים, שנסמכו בעיקר על החרמת מזון מן האוכלוסייה המקומית שהייתה דלת אמצעים בעצמה. על רקע זה אפשר להבין את הקושי לקיים גם מערך איסוף מודיעין תקין ומתפקד.

גיוס סוכנים

כיצד בכל זאת אספו הפרטיזנים מידע? באמצעים המוכרים של כל סוכנות מודיעין, אם כי בתנאי שדה קשים. הם גייסו סוכנים מקרב האוכלוסייה המקומית, אספו בעצמם מידע באמצעות סיורים מוסווים בשטח על תנועות הצבא הגרמני, מה שנקרא "מודיעין שדה", ואף הצליחו במקרים מסויימים לרתום את הטכנולוגיה לשרותם – יירוט תשדורות אלחוט של האויב (עמ' 233), התחברות

הנאצים, ששילמה מחיר דמים כבד בדרך להשגתו.

פעילות מחקרית זו התאפשרה והתגברה בעקבות פתיחת הארכיונים אחרי פירוקה של בריה"מ, והספר הנוכחי עושה בהם שימוש אינטנסיבי וראוי להערכה מרובה. ישראל התברכה בחוקרים דוברי רוסית היכולים לצלול אל עומקם של הארכיונים הללו ולהפיק מהם מחקרים מאירי עיניים כמו זה של פלקוב, ואני בטוחה שהמלאכה עוד מרובה וכי נכוננו לנו עוד ועוד הפתעות.

ד"ר שרה אוסצקי-לזר

היבטי החיים של לוחמי היערות – החל בהתבססותם בעורף האויב וכלה במאבקם נגד הגרמנים, בעלי בריתם ועוזריהם" (עמ' 359). בכך הוא רואה את ההישג הבולט שלהם (עמ' 394). מעבר לנושא החשוב כשלעצמו, המחקר שלפנינו תורם תרומה להבנת התופעה עתיקת היוםין של לחימה וריגול של כוחות גרילה, באמצעות ירידה לעומק אל המקרה הפרטיזני במלחמת העולם השנייה. כמו כן הוא מהווה נדבך חשוב בחקר קורות "המלחמה הפטריוטית הגדולה" כפי שהיא נקראת ברוסית, מנקודת המבט של ברית-המועצות, שותפה מרכזית בניצחון על